

konów żeńskich i spełnianej przez nich roli społecznej, edukacyjnej czy charytatywnej. Wiedzy tego rodzaju nie wyczyta się w żadnym podręczniku uniwersyteckim, ani nawet w żadnej monografii zakonnej. Ich wartość merytoryczna jest tak oczywista, że nieodparcie skłania do sformułowania dezyderatu o podjęcie i prowadzenie dalszych badań i prac w tym zakresie. Jest to właściwość komparatystyki, która zawsze poszerza i wzbogaca naszą wiedzę i równocześnie skłania do stawiania kolejnych postulatów badawczych.

Jerzy Flaga

Ks. Bogusław Dygdała, *Struktury parafialne diecezji chełmińskiej w XVII-XVIII wieku*, Toruń 2009, ss. 248.

Wizytacje kościelne stanowią bardzo cenne źródło poznania organizacji jednostek terytorialnych Kościoła na terenie diecezji (archidiakonaty, dekanaty, parafie), jak również zawierają bogactwo informacji dotyczących ich funkcjonowania, często przedstawiając je w najdrobniejszych szczegółach. Ks. Bogusław Dygdała postanowił sięgnąć do tej grupy materiałów źródłowych w odniesieniu do diecezji chełmińskiej. Erygowana w 1243 roku była zarządzana przez biskupów tej miary co Jan Dantyszek (1530-1538) czy Stanisław Hozjusz (1549-1551). XVII- i XVIII-wieczni pasterze tej jednostki organizacji terytorialnej Kościoła, idąc śladami swoich wielkich poprzedników, realizowali duszpasterstwo w duchu uchwał Soboru Trydenckiego. Pośród wielu zaleceń, które wprowadzano wtedy w życie (np. obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych), na biskupach spoczął trud przeprowadzania w określonych odstępach czasu, wizytacji kościelnych. Realizując go osobiście bądź przez swoich przedstawicieli, oprócz głównego zadania, którym było umocnienie wiernych w wierze, szczegółowo przyglądali się funkcjonowaniu parafii czy zabudowaniom kościelnym i ich wyposażeniu, pozostawiając mniej lub bardziej szczegółowe protokoły. Autor omawianej książki zajął się w pierwszym rozdziale charakterystyką ogólną wizytacji w epoce potrydenckiej. Przysiąc należy, że z podjętego zadania wywiązał się znakomicie. Wielu studentów historii, jej pasjonatów czy też osoby zainteresowane historią Kościoła i tym specyficznym źródłem, jakim są wizytacje, będzie musiało po

tę książkę sięgnąć. Jest to bowiem swoistego rodzaju zsumowanie i uzupełnienie tego, co już o wizytacjach napisano¹. Następnie Autor przedstawia poszczególne wizytacje diecezji chełmińskiej, wychodząc poza ramy czasowe nakreślone w temacie pracy, sięgając do XVI wieku. Niezwykle cennym, chociaż niezbyt obfitym podsumowaniem tej części pracy jest wykazanie przez Autora głównych tendencji ruchu wizytacyjnego od schyłku XVI do końca XVIII wieku.

Rozdział drugi jest poświęcony zmianom w sieci dekanalnej i parafialnej. Po paragrafie ukazującym sieć dekanalną ks. Dygdała przystępuje do zagadnień związanych z funkcjonowaniem parafii, tytułując paragraf *Upadek sieci parafialnej do 2. połowy XVII wieku*. Nie jest to najszcześniejsze sformułowanie. Wynikałoby bowiem z niego, że od erygowania diecezji parafie się nie rozwijały tylko od razu postępował ich upadek, a odnowa i stabilizacja nastąpiła u schyłku XVII i w XVIII wieku. Kolejnymi zagadnieniami, którymi zajął się Autor stały się: prawo patronatu, kościoły filialne, kaplice publiczne oraz wierni.

Trzeci rozdział traktuje w dużej mierze o duchowieństwie i duszpasterstwie. Autor, analizując zapisy w protokołach wizytacyjnych w układzie chronologicznym, przedstawia wskazane powyżej zagadnienia. Można jednak postawić pytanie: czy nie lepszym rozwiązaniem byłoby uczynienie tego w układzie rzeczowym? Na podstawie informacji ze źródeł odnośnie do duchowieństwa można było stworzyć kwestionariusz duchownego i według niego przedstawić tą grupę społeczną. Tymczasem mamy do czynienia ze swoistą, aczkolwiek przynoszącą wiele cennych informacji, wyliczanką. Uzupełnieniem tych informacji są dane dotyczące uposażenia duchownych i parafii, co niemal we wszystkich protokołach wizytacyjnych znajduje bardzo obszerne miejsce. Patrząc tytuł paragrafu, w którym jest mowa o duszpasterstwie, czytelnik spodziewałby się więcej informacji poświęconych temu zagadnieniu. Przecież w protokołach powizytacyjnych możemy odnaleźć bardzo wiele informacji dotyczących służby Bożej, szafarstwa sakramentów czy takich instytucji parafialnych, jak szkoła czy szpital. Tymczasem wydaje się, że Autor po maco-

---

¹ Wśród polskich opracowań należy wskazać: S. Litak, *Akta wizytacyjne parafii z XVI-XVIII wieku jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” [dalej: Zeszyty Naukowe KUL], 5(1962), nr 3, s. 41-58; H. E. Wyczański, *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 256-260; S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, Lublin 2004, s. 29-30; S. Litak, *W sprawie publikowania i rejestracji akt wizytacyjnych kościołów i parafii*, ABMK 14(1967), s. 133-134.

szemu potraktował ten, jakże bardzo ważny dla poznania dziejów parafii aspekt jej funkcjonowania.

Ostatni, czwarty rozdział poświęcony został świątyniom i ich wyposażeniu. Autor przedstawił stan kościołów, wyposażenie w ołtarze, organy czy paramenty i szaty oraz księgi liturgiczne. I tu znów mamy do czynienia z wylizczanką w układzie chronologicznym. Znacznie korzystniejszym byłoby zajęcie się tymi zagadnieniami pod kątem przedmiotowym. W kontekście ostatniego paragrafu nasuwa się także pytanie o biblioteki parafialne: czy żadna z dostępnych wizytacji nie przedstawiała spisu książek czy to do użytku kościelnego czy też prywatnego księgozbioru plebana? Znając praktykę zamieszczania takich spisów w protokołach wizytacyjnych innych diecezji, nie sposób nie zadać tego pytania w odniesieniu do diecezji chełmińskiej.

Pracę uzupełniają aneksy, bibliografia, indeksy oraz dołączona mapa. Jest to bardzo ważny element, gdyż czytelnik nie znający obszaru diecezji chełmińskiej, może w trakcie czytania poznawać geograficzne umiejscowienie opisywanych jednostek kościelnych.

Wypada stwierdzić, że Autor zajął się bardzo cennym rodzajem źródeł z historii Kościoła, jakim są protokoły powizytacyjne. Niezwykle wartościowa jest charakterystyka tej grupy archiwaliów. Wydaje się jednak, że mógł w większym stopniu wykorzystać informacje tam zawarte. Trudno oprzeć się wrażeniu, że przy takiej obfitości materiału źródłowego dokonano nie zawsze uzasadnionej selekcji tegoż. Jednakże wartość pracy oraz dokonanych w niej analiz i ustaleń jest bardzo cennym wkładem w poznanie funkcjonowania diecezji chełmińskiej w okresie przedrozbiorowym. Wskazane obszary, które warto by uzupełnić, mogą stanowić przedmiot kolejnych badań podejmowanych w tym zakresie.

Ks. Tomasz Moskal
Katedra Historii Kościoła w Czasach Nowożytnych,
Metodologii i Nauk Pomocniczych KUL